

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
EUKOLOGIJOS INSTITUTAS

Specialioji pedagogika (specializacija - logopedija) magistro studijų programos
I kurso studentė

VIKTORIJA VAIDELIENĖ

**FONOLOGINIO SUVOKIMO UGDYMAS - SPECIFINIŲ MOKYMOSI
SUTRIKIMŲ PREVENCIJA IKIMOKYKLINIAME AMŽIUJE**

Straipsnis

Darbą tikrino - doc. dr. R. Gedutienė

Šiauliai, 2019

„Keli informacijos apdorojimo įgūdžiai, kurių sutrikimas gali apsunkinti disleksiją turinčių vaikų mokymąsi: fonemų suvokimas, ortografijos suvokimas, greitas automatinis vardijimas, veikloji atmintis.“ (Hultquist, 2018, p. 43-45). Straipsnio tikslas yra pristatyti skaitymo ir rašymo sutrikimo - disleksijos - sąsają su fonologiniu suvokimu ir pateikti keletą struktūruotų fonologinio suvokimo ugdymo eigų, kurios labiausiai tiktų ikimokyklinio ir priešmokyklinio amžiaus vaikams. Šis straipsnis skiriamas tėvams ir ikimokyklinio ugdymo pedagogams, kad visi kartu pasirūpintume, jog vaikai nepatirtų nesėkmės pradedant skaityti ir rašyti.

Esminiai žodžiai: specifiniai mokymosi sutrikimai, fonologinis suvokimas, prevencija.

Specifiniai mokymosi sutrikimai - skaitymo, rašymo ir matematikos sutrikimai. Šiame straipsnyje pateikiama informacija bus susijusi su skaitymo ir rašymo sutrikimu, kitaip dar vadinamu disleksija. „Disleksija – tai didžia dalimi genetinės kilmės, šeimose iš kartos į kartą perduodami ilgalaikiai sunkumai mokantis taisyklingai ir sklandžiai perskaityti bei užrašyti žodžius. Sių sunkumų kyla dėl fonologinio apdorojimo trūkumų, kurie pasireiškia nepaisant normalaus intelekto ir tinkamo mokymo.<...>“. (Gedutienė, 2017, p.37, 2018 p. 8). Skaitymo ir rašymo sutrikimų požymius mes galime pastebėti dar prieš pradedant vaikui skaityti ir rašyti. Kas yra fonologinis suvokimas? „Fonologinis supratimas (FS) apibrėžiamas kaip sąmoningas gebėjimas manipuluoti kalbos garsų sandara (Adams, 1990); nukreipti dėmesį į žodžius kaip garsų darinius (Stuart, 1995); suvokti ir analizuoti kalbos garsus (Babayigit and Stainthorp, 2007); įsisąmoninti sakininės kalbos lingvistinius vienetus ir gebėti atlikti kognityvias operacijas su jais (Denton et al., 2000)“. (cit. pagal Gedutienė, 2010, p. 8.)

1 lentelė

Galimi pirmieji disleksijos požymiai (pagal Hultquist, 2018, p. 41-42)

Su fonologiniu suvokimu susiję požymiai	Kiti požymiai
• Vaiko kalbą sunku suprasti. • Vaikas painioja žodžių garsus (pavyzdžiui, sako „mėlunis“ vietoj „mėnulis“). • Vaikas sunkiai rimuoja ar žaidžia žodžių garsais. • Vaikui sunkiai sekasi nurodyti (kortelėmis ar kitais objektais) žodžių sakinyje ar skiemenų žodyje skaičių. • Vaikui sunku vykdyti žodžiu duotus paliepiumus. • Vaikas sunkiai supranta kryptį nurodančius žodžius (tokius kaip „prieš(ais)“, „atgal“, „viršų“, „paskui“).	• Giminėje yra žmonių, kurie susidūrė su skaitymo problemomis. • Kalbėti vaikas pradeda vėliau, nei įprasta. • Vaikui kyla vardų ar daiktų pavadinimų atsiminimo problemų. • Vaikui sunku įsiminti elementų eiliškumą, pavyzdžiui, skaičių, mėnesių, savaitės dienų ar abėcėlės raidžių seką“.

Kai kurie 1 lentelėje nurodyti požymiai yra susiję su fonologinio suvokimo sunkumais, todėl fonologinis suvokimas turėtų būti vienas iš labiausiai vystomų gebėjimų. Taip pat apie fonologinio suvokimo ir skaitymo įgūdžių sąsają rašoma taip: „Skaitymo įgūdžių formavimasis, be abejo, susijęs su fonologinio supratimo gebėjimais <...>.“ (Gedutienė, 2010, p. 12; 2017, p. 92). Fonologinio suvokimo sunkumai aprašyti ir knygoje *Pasikalbėjime apie disleksiją*, kurioje aprašoma vieno vaiko patirtis: „Pernai mano bendraklasiai galėjo mokytojai lengvai pasakyti, koku garsu prasideda vienas ar kitas žodis arba koks garsas tariamas žodžio viduryje. Bet aš nieko nesupratau, nes negalėjau atskirti žodį sudarančių garsų. Man žodžiai buvo vienas garsas. Tarkim, aš nemokėjau atskirti, kad žodį *dar* sudaro tris skirtingi garsai: d, a ir r.“ (Hultquist, 2018, p. 13). Tam, kad vaikas nepatirtų nesėkmės mokydamasis skaityti, mes turime jį paruošti ir išugdyti skaitymui reikalingus įgūdžius iš anksto. Turime supažindinti vaikus su visomis sąvokomis, kurių mums prireiks mokant vaikus skaityti, kad jie nuo pat vaikystės gebėtų jomis manipuliuoti ir žinotų jų reikšmes. „Kad vaikai išmoktų skaityti ir rašyti, jie turi įsisąmoninti, jog sakytiniai žodžiai yra tam tikrų fonologinių vienetų jungtys“. (Gedutienė, 2010, p. 12; 2017, p. 92). Kuo anksčiau vaikas sužinos, kas yra tekstas, kad tekstą sudro sakiniai, sakinius sudaro žodžiai, žodžiai sudaryti iš skiemenų, o skiemenys iš garsų, tuo lengviau jis suvoks mūsų kalbą ir tuo lengviau jiems bus pradėti skaityti. Todėl, „<...> norint iš anksto numatyti skaitymo sunkumus, svarbu įvertinti ne tik vaikų fonologinio supratimo lygį ikimokykliniame amžije ir pradėjus lankyti mokyklą, bet ir fonologinio supratimo raidą bei pažangą.“ (Gedutienė, 2017, p. 94).

Vaikai yra labai imlūs, todėl anksti pradėjus ugdyti jų fonologinį suvokimą, jiems bus lengviau pradėti skaityti ir rašyti, kadangi vaikai turi įvairias mokymosi strategijas, vieni įsimena žodžius naudodamiesi vaizdine atmintimi, „kiti girdi balsą žmogaus, kuris tuos žodžius jiems skaitė, arba savo pačių balsą, paraidžiui tariantį žodžius.“ (Deny, 2012, p. 60). Koku nuoseklumu reikia vystyti vaiko fonologinį suvokimą? Skirtinguose raidos etapuose mums reikalingi skirtingi gebėjimai, bet pačioje pradžioje „girdimajam suvokimui lavinti tinka įvairių gyvūnų skleidžiamų garsų ir buitinių garsų pamėgdžiojimų įrašai“ (Giedrienė, 2015, p. 161). Vėlesniuose etapuose vaikai supažindinami su žodžiais, skiemenimis bei garsais. Įvairiuose šaltiniuose vaikų fonologinio suvokimo įgūdžių formavimui pateikiami įvairūs nuoseklumai, gebėjimų įgijimo eiliškumai.

Šiuo metu aktyviai kuriamos rekomendacijos, užduočių rinkiniai, žaidimai, kurie turėtų paskatinti ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo pedagogus, pradinio ugdymo mokytojus ir tėvus aktyviai dalyvauti ugdant vaikų kalbėjimo, kalbos ir rašymo įgūdžius. „Pasikliauti vien logopedų, kurie tiesios nebepajėgia aprėpti viso didžiulės pagalbos reikalaujančių vaikų skaičiaus, tapo visiškai nerealu“. (Парамонова, 2017).

Foneminio ir fonologinio suvokimo įgūdžiai

Foneminio suvokimo ugdymo nuoseklumas (Baracevičienė, 2006, p.34)	Fonologinio suvokimo gebėjimų formavimas (pagal Giedrienė, 2015, p. 164-166)	Parengiamieji pratimai garsinei analizei ir sintezei (Giedrienė, 2015, p. 166)	Fonologinio suvokimo klasifikavimas į gebėjimus (Gedutienė, 2010, p. 8-9)
1. Nekalbinių (neverbalinių) garsų atpažinimo. 2. Vienodų žodžių, frazių, garsažodžių atpažinimo pagal aukštumą, balso tembrą ir jėgą. 3. Žodžių, panašių garsine sudėtimi skyrimo. 4. Skiemenų diferencijavimo. 5. Fonemų diferencijavimo. 6. Elementarios garsinės analizės mokymo.	1. Sugalvoti žodį, prasidedantį tam tikru garsu; 2. Tarti žodžius ir nustatyti jų pirmąjį garsą; 3. Duoti trumpus žodelius (op, am, mū, aš, ša) ir prašyti išvardinti visus tų žodžių garsus; 4. Duoti 3, 4, 5 garsų žodžius (kur, šoka, neša, karvė) ir prašyti išvardinti visus garsus; 5. Sugrupuoti paveikslėlius pagal pirmą garsą; 6. Skaityti žodį skiemenimis; 7. Suskaičiuoti skiemenų ar garsų kiekį žodyje; 8. Pakeisti vieną žodžio garsą ar skiemenį kitu (mala - šala - bala; dega - teka; beria - veria - neria - šeria - žeria - geria); 9. Lyginti žodžius besiskiriančius vienu garsu (kelia - gelia; buvo - puvo; senka - tenka; musė - mušė; žilas - šilas); 10. Nustatyti garso vietą žodyje; 11. Skirti garsą garsų eilėje tarp nepanašiai skambančių garsų ir tarp panašiai skambančių garsų; 12. Skirti garsą skiemenų eilėje tarp nepanašiai skambančių garsų ir tarp panašiai skambančių garsų; 13. Skirti garsą žodžių eilėje tarp nepanašiai skambančių garsų ir tarp panašiai skambančių garsų; 14. Skirti du panašiai skambančius garsus tarpusavyje, skiemenyse, žodžiuose (diferencijavimas).	1. Skirti balsį žodžio pradžioje; 2. Skirti priebalsį vienskiemenio žodžio pabaigoje; 3. Skirti priebalsį vienskiemenio žodžio pradžioje; 4. Analizuoti dvigarsius žodelius; 5. Analizuoti trijų garsų žodelius; 6. Analizuoti keturių garsų žodžius su atskirais skiemenimis; 7. Analizuoti dviskiemenius žodžius (su uždaru antruoju skiemeniu, su uždaru pirmuoju skiemeniu, su uždarais abiem skiemenimis).	1. Gebėjimas atpažinti besirimuojančius žodžius arba pasakyti su nurodytuoju besirimuojantį žodį; 2. Gebėjimas išskaidyti žodį skiemenimis, gebėjimas suskaičiuoti žodžio skiemenis; 3. Gebėjimas sujungti skiemenis į žodį; 4. Gebėjimas nustatyti, ar žodžiai prasideda / baigiasi tuo pačiu, ar kitu garsu; 5. Gebėjimas sujungti garsus į žodį; 6. Gebėjimas išskaidyti žodį į jį sudarančius garsus, gebėjimas suskaičiuoti žodžio garsus; 7. Gebėjimas pasakyti žodį be tam tikro skiemens arba pakeisti jį kitu skiemeniu; 8. Gebėjimas pasakyti žodį be tam tikro garso arba pakeisti jį kitu garsu.

Vienas iš pagrindinių įgūdžių, kurie turėtų būti ugdomi ikimokykliniame amžiuje - fonologinis suvokimas. Nors 2 lentelėje pateikiami duomenys iš skirtingų autorių išdėstyti labai nevienodai, tačiau jie vistiek turi tarpusavio panašumų. Vienur medžiaga patekta labai susistemintai, ir jeigu norėtume plačiau sužinoti apie kurį nors gebėjimą, mes pamatytume, jog tas gebėjimas irgi susidaro iš kelių dalių. Kitur medžiaga pateikiama su pavyzdžiais, kurių paieškai kartais taip trūksta laiko.

Taip pat trumpalaikės ir nuosekliosios atminties lavinimui pasitelkiant fonemini suvokimą pagal Giedrienę (2015, p. 166) puikiai tinka skiemenų pakartojimas: pa-ba-pa, ta-da-ta, ko-go-ko, se-ze-se. Taip pat autorė pateikia mintį, kad tinka užduotis išvardinti daiktus (žaislus, paveikslėlius) tiksliai ta tvarka, kuria jie pateikiami arba išvardinti daiktų eilę iš atminties, pažiūrėjus į juos ir užsimerkus arba nosisukus. Tai bus naudinga tuomet, kai atmintyje reikės išlaikyti didelės apimties tekstą, užduotį, rašyti diktantą ir pan.

Apibendrinant, galima teigti, kad fonologinis suvokimas yra glaudžiai susijęs su skaitymo ir rašymo gebėjimų formavimu. Fonologinio suvokimo sunkumai gali nulemti sunkumus iškoduoiant skaitomus žodžius ir užkoduoiant žodžius rašant. Todėl ankstyvasis fonologinių suvokimo sunkumų pastebėjimas ir laiku priimti sprendimai intervencijai yra labai svarbūs. „Fonemų suvokimo sunkumai dažniausiai ima reikštis dar ikimokykliniame amžiuje“. (Hultquist, 2018, p. 43). Laiku suteikta pagalba gali turėti reikšminės įtakos vaiko gebėjimų raidai. Taigi, ugdydami vaikų fonologinį suvokimą, galime padėti jam ateityje sklandžiau mokytis skaityti bei rašyti.

Literatūros sąrašas

1. Baracevičienė, V. (2006). Nežymi dizartrija: metodinės rekomendacijos. Šiauliai. P.34
2. Deny, M. (2012). *Kaip sklandžiai mokytis: įveikite mokymosi sunkumus*. Vilnius: Baltos lankos.
3. Gedutienė, R. (2010). Fonologinio supratimo koncepcija pedagoginėje psichologijoje. *Psichologija*, 41, 7–18. Prieiga per internetą: https://www.researchgate.net/publication/330697826_FONOLOGINIO_SUPRATIMO_KONCEPCIJA_PEDAGOGINEJE_PSICHOLOGIJOJE
4. Gedutienė, R. (2017). *Disleksijos archipelagas*. Klaipėda: KU leidykla. P. 37, 92, 94.
5. Gedutienė, R. (2018). *Disleksija – nuo įvertinimo iki įveikos*. Klaipėda: KU leidykla. P. 8.
6. Giedrienė, R. (2015). Raidos sutrikimai ir vaiko socializacija. Vilnius. P. 161, 162, 164-166
7. Hultquist, A. (2018). *Pasikalbėjime apie disleksiją?*. Vilnius: Pamėginčius. P. 13, 41-42, 43-45.
8. Парамонова, Л. (2017). *Легкий способ научиться правильно говорить и писать. Дефекты произношения. Дислексия. Дисграфия*. Litres. Prieiga internetu: https://books.google.lt/books?hl=ru&lr=&id=AAu4CAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT3&dq=%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B2%D1%8B%D0%B5+%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BA%D0%B8+%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%B8&ots=tA48LPlwya&sig=z9YyWfCu6xWKCYg_AoI8IfmfoRw&redir_esc=y#v=onepage&q=%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B2%D1%8B%D0%B5%20%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BA%D0%B8%20%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%B8&f=false